

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורך: אריק רודניצקי

גיליון מס' 31, נובמבר 2024

תוכן העניינים

- 2 דבר העורך
- יוסרי ח'יזראן / החברה הערבית בישראל לאחר מאורעות שבעה באוקטובר 2023:
- 3 השתלבות ללא הזדהות
- 5..... השיח האזרחי בחברה הערבית בעקבות "האביב הערבי"
- 6..... התבססות השיח האזרחי, שקיעת השיח הלאומי
- 7..... גלגולים של השיח האזרחי במרחב הפלסטיני

דבר העורך

בגיליון הנוכחי של **ביאן** מאמר אחד, פרי עטו של **ד"ר יוסרי ח'יזראן**, שבוחן את תגובת הציבור הערבי לאירועי המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023, וזאת על רקע עליית השיח האזרחי על חשבון השיח הלאומי בחברה הערבית לאורך העשור האחרון.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- ד"ר אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6406046

- [אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר](#)

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2024.

מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

יוסרי חיזראן * / החברה הערבית בישראל לאחר מאורעות שבעה באוקטובר 2023: השתלבות ללא הזדהות

החברה הערבית בישראל יצרה לעצמה פרדיגמה אשר מאזנת בין הזהות הלאומית-הפלסטינית לבין המחויבות לאזרחות הישראלית.

האזרחים הערבים אינם מעוניינים בעימות עם המדינה, אולם הם גם לא מזדהים עם המסד האידאולוגי שלה. הם אינם מזדהים עם המעשים הנפשעים של ארגון חמאס, אולם בה בעת הם אינם מזדהים עם תגובתה התוקפנית של ישראל, ורבים רואים בה כהשמדת עם.

בעקבות אירועי "האביב הערבי" התגבש שיח אזרחי בקרב האזרחים הערבים אשר בא לידי ביטוי, בין היתר, בתמיכה בהצטרפותן של מפלגות ערביות לקואליציה הממשלתית, ובעלייה במספר המתגייסים לשירות לאומי או אזרחי.

תוצאות הבחירות האחרונות לכנסת בנובמבר 2022 ממחישות שהשיח האזרחי המקומי הולך ומתרחב על חשבון השיח הלאומי. האזרחים הערבים שואפים לקבל תקציבים ולהשתתף בקבלת החלטות הנוגעות להם.

השיח הנוכחי בחברה הערבית אינו מנסה עוד לאתגר את המסד הציוני, אך אין משמעו שהשיח הלאומי הפלסטיני חדל להתקיים בתוכה.

מאז קום המדינה סבלה החברה הערבית בישראל מחשדנות כלפיה, ובתקופת הממשל הצבאי נחשבו האזרחים הערבים לגיס חמישי במידה מסוימת.¹ הפסיביות שלהם בתחום הפוליטי בתקופה זו לא סייעה להם, וחובת הנאמנות חלה עליהם תמיד בעיתות משבר ובזמן מלחמה. על אף העימותים האלימים שאירעו בשנים 1976 ("יום האדמה"), 2000 (אירועי אוקטובר) ו-2021 (אירועי "שומר החומות"), החברה הערבית בישראל יצרה לעצמה פרדיגמה אשר מאזנת בין הזהות הלאומית-הפלסטינית לבין המחויבות לאזרחות הישראלית. על כן היא מקפידה על התנהגות רציונלית וריאליסטית ומביעה את מחאתה במסגרת החוק. על רקע זה יש לראות את הפסיביות המאפיינת את החברה הערבית מאז מאורעות השבת השחורה בשבעה באוקטובר 2023 ופרוץ המלחמה.

להלן נדון בשלושה סקרים שבדקו את העמדות של החברה הערבית כלפי המלחמה וכלפי המתקפה של ארגון חמאס על יישובי הנגב המערבי. התמונה העולה מהם אינה עקיבה ומצביעה בבירור על בלבול בקרב הציבור הערבי בישראל. הסקר הראשון נערך במכון הישראלי לדמוקרטיה שבועות אחדים אחרי פרוץ המלחמה, ולפיו שיעור הערבים המזדהים עם המדינה והרואים את עצמם כחלק ממדינת ישראל ומבעיותיה עומד על 70%. קביעת הסוקרים, כי משמעותה של אמירה זו היא ש-70 אחוזים מהאזרחים הערבים מזדהים עם המדינה, משקפת את משאלת לבם של אותם סוקרים יותר משהיא משקפת את המציאות, וזאת משום שהסוקרים מציגים את השקפתם כעובדה.

* ד"ר יוסרי חיזראן הוא מרצה בכיר במרכז האקדמי שלם ועמית מחקר במכון ע"ש הרי"ס. טרומן למען קידום השלום, באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא סיים את הדוקטורט שלו באוניברסיטה העברית בהנחייתו של פרופ' משה מעוז ושהה שנתיים באוניברסיטאות הארוורד וברנדייס. תחום מחקרו הוא ההיסטוריה הפוליטית והחברתית של אזור הסהר הפורה. ד"ר חיזראן פרסם ספרים ושורה של מאמרים בתחום זה. בימים אלו הוא שוקד על כתיבת מחקר העוסק בשירותי דת עבור האזרחים המוסלמים בישראל, בשיתוף פרופ' דניאל סטטמן.

¹ ראו: יאיר בוימל, **צל כחול לבן: מדיניות המסד הישראלי ופעולותיו בקרב האזרחים הערבים – השנים המעצבות: 1958–1968** (פרדס הוצאה לאור, 2007).

האזרחים הערבים חרדים לגורלם לנוכח המציאות שנוצרה עקב המלחמה ועקב החשש כי כל הידרדרות במציאות המדינית והכלכלית או הידרדרות ביחסי החברה הערבית עם ישראל תביא לידי הרעה במצבם.² אמנם הסקר שנערך אחרי המלחמה מסמן שיא מבחינת מספר המשיבים על השאלה שהם מרגישים חלק מהמדינה מאז החלה מדידה זו ב-2003, אולם יש להדגיש שתי הסתייגויות ביחס לתוצאות הסקר. ראשית, לפי הסקר 88% מקרב הדרוזים והנוצרים הדגישו כי הם חלק בלתי-נפרד מהמדינה ואילו רק 66% מקרב האזרחים המוסלמים השיבו כך.³ שנית, הסקר נערך בנסיבות שלא נודעו כמותן בתולדות המדינה, אולי מאז 1948, וסביר להניח כי חלק בלתי-מבוטל מהמשיבים היו משוכנעים כי שיחה אנונימית לשם סקר היא הסוואה של תשאול ביטחוני מטעם גורמי הביטחון. היחס החשדני של האזרחים הערבים כלפי המדינה אינו בגדר חידוש והוא הוכח במחקר, והוא בא לידי ביטוי על אחת כמה וכמה בעיתות מלחמה.

הסקר שערכה תוכנית קונרד אדנאואר מספק תמונה מציאותית יותר משיסק קודמו.⁴ בסקר זה נמצא כי 47% מכלל האזרחים הערבים מצדיקים את תגובתה של ישראל לאחר המתקפה על המוצבים של צה"ל ועל יישובי עוטף עזה, ו-44% אינם מצדיקים זאת. סקר אחר של המכון הישראלי לדמוקרטיה בנושא עמדות החברה הערבית כלפי מלחמת "חרבות ברזל" מצביע על מגמה עקיבה אם כי ריאליסטית יותר. הסקר נערך בין 27 בנובמבר עד 4 בדצמבר 2023 בקרב מדגם של 548 מרואיינים בשפה הערבית. נמצא כי 56% מהציבור הערבי בארץ תומכים בדברי מנצור עבאס, כי מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר 2023 אינה משקפת את הלך הרוח בחברה הערבית ואת ערכי האסלאם, אולם הנתון המשמעותי לא פחות משקף דווקא את התחושות ואת האווירה בקרב הציבור הערבי: 71% מכלל הנשאלים אינם מרגישים בנוח להתבטא בחופשיות ברשתות החברתיות, 84% חוששים לביטחונם הפיזי ו-86% חוששים לביטחונם הכלכלי.⁵

ממצאיהם של סקרים אלה משקפים בלבול מהול בדאגה ובחרדה בקרב הציבור הערבי בישראל. שקלול נתניהם של שלושת הסקרים מלמד שהאזרחים הערבים אינם מזדהים עם השיח האידאולוגי של חמאס, אולם בה בעת הם אינם מאמצים את הנרטיב של ישראל ביחס למאורעות שבעה באוקטובר. הם אינם מעוניינים בעימות עם המדינה, אולם גם אין הם מזדהים עם המסד האידאולוגי שלה. מגמה נוספת העולה משקלול התוצאות של שלושת הסקרים היא דאגה ממשית בקרב האזרחים הערבים מפני פגיעה במרקם הדו-קיום השברירי, מפני כרסום במעמדם האזרחי ומפני פגיעה בפרנסתם.⁶ מאורעות שבעה באוקטובר ופרוץ המלחמה שבו והעמידו את האזרחים

² תמר הרמן ואור ענבי, "סקר בזק 'חרבות ברזל': שיא של 20 שנה בתחושות השייכות למדינה הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 10 בנובמבר 2023, <https://www.idi.org.il/articles/51391>

³ שם.

⁴ אריק רודניצקי, "סקר מעמיק בציבור הערבי על רקע המלחמה בין ישראל לחמאס", תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 3 בדצמבר 2023, עמ' 1-2: <https://dayan.org/he/content/6178>

⁵ אדם אסעד וירון קפלן, "סקר עמדות החברה הערבית בנושא מלחמת 'חרבות ברזל': כשני שלישים מהאזרחים חשים חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 25 בדצמבר 2023: <https://www.idi.org.il/articles/51968>

⁶ מדא אל-כרמל, "קראאה פי מואקף אל-מג'יתמע אל-ערבי תג'אה אל-חרב עלא ע'זה" [עיון בעמדות החברה הערבית ביחס למלחמה על עזה], מדא אל-כרמל (דצמבר 2023), עמ' 6.

הערבים בעמדת מגננה והם חשים צורך להוכיח לא רק נאמנות למדינה, אלא גם התנערות מהזוועות של תנועת חמאס.

כאמור, האזרחים הערבים בישראל אינם מזדהים עם המעשים הנפשעים של ארגון חמאס, אולם גם אין הם מזדהים עם תגובתה התוקפנית של ישראל ורבים מהם רואים אותה כהשמדת עם. על כן האזרחים הערבים ברובם עדיין סבורים כי המוצא מן המבוך הפוליטי הוא נוסחת שתי המדינות.⁷ נוסחה זו משמרת את מעמדם האזרחי במדינת ישראל, וגם מציעה פתרון ריאליסטי לבעיה הפלסטינית. יש לזכור כי במשך תקופה ארוכה הדעה הרווחת הן בקרב החברה הערבית בישראל והן בציבור הישראלי הייתה כי הסדרת מעמדה של החברה הערבית בישראל תלויה באופן בלתי-נפרד בפתרון הבעיה הפלסטינית. השקפה זו החלה להיסדק מאז שנות התשעים של המאה העשרים, במידה רבה עם החתימה על הסכמי אוסלו וכן על רקע האירוע המכונה "האביב הערבי". הסכמי אוסלו הבליטו את ההיבט הלוקלי בזהותם של האזרחים הערבים בישראל והשפיעו על סדרי העדיפויות שלהם. במסגרת אותם הסכמים חשו הפלסטינים אזרחי ישראל הדרה כפולה, הן מסדר היום הישראלי והן מסדר היום של התנועה הלאומית הפלסטינית. בעקבות זאת החלו הערבים בישראל להדגיש ביתר שאת את חשיבותו של המרכיב האזרחי בזהותם, והשיקולים המקומיים הלכו והתחזקו על חשבון השיקולים הלאומיים.

השיח האזרחי בחברה הערבית בעקבות "האביב הערבי"

החיפוש אחר הדרכים לחילוץ החברה הערבית ממבוך התלות בפתרון הבעיה הפלסטינית הואץ במידה רבה על רקע האירוע המכונה של "האביב הערבי". ההתקוממויות העממיות סימנו את תחילתה של אחת מהתפניות המשמעותיות ביותר בתולדות הפוליטיקה הערבית בישראל. מאז התקוממויות אלה הולך ומתגבש שיח אזרחי מקומי בקרב האזרחים הערבים, והוא בא לידי ביטוי בשלוש תופעות: תמיכה עקיבה בהצטרפות המפלגות הערביות לקואליציה הממשלתית, עלייה חדה במספר המתגייסים והמתגייסות לשירות לאומי או אזרחי, וכמובן התפרקות הרשימה המשותפת והצטרפות רע"ם בפעם הראשונה לקואליציה הממשלתית. תוצאות הבחירות האחרונות לכנסת מלמדות בבירור, כי השיח האזרחי המקומי הוצב כחלופה פוליטית-אידאולוגית לשיח הלאומי המגייס ששלט בזירה הפוליטית הערבית עד העשור האחרון. ואכן, ממצאים של סקרי דעת קהל שנערכו בקרב הציבור הערבי בישראל בשנים 2013–2022 מצביעים על מגמה עקיבה של התעצמות השיח האזרחי על חשבון השיח הלאומי.

החשש מפני המגמות האנרכיסטיות והאכזבה מכישלון המעבר למשטרים דמוקרטיים בעולם הערבי הביאו לידי התחזקות של מגמות פרגמטיות בקרב הציבור הערבי בישראל. התחזקות מגמות אלה השתקפה גם בסקר שערך עיתון הארץ ואשר התפרסם בפברואר 2015, ולפיו 70% מהערבים בארץ מייחסים חשיבות לשיפור מצבם הכלכלי-חברתי הרבה יותר משהם מייחסים חשיבות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. יתרה מזו, למעלה מ-60% מהנשאלים בסקר אמרו

⁷ שם.

שהם מעוניינים בהצטרפות הרשימה המשותפת לקואליציה ו-70% טענו כי יש להעדיף את שיפור המצב הכלכלי על פני החתירה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.⁸ תוצאות סקר אחר מצביעים על כך ש-83% מהציבור הערבי בישראל התנגדו בתוקף למעשהו של ח"כ באסל עיטאס מרשימת בל"ד, שהברית טלפונים ניידים לאסירים הביטחוניים.⁹ מתוצאות סקר שנערך במאי 2016 עולה, כי 60% מהאזרחים הערבים תמכו בהעדפת הנושאים האזרחיים הקשורים לאוכלוסייה הערבית בהשוואה ל-25% בלבד שסברו שעל הסוגיה הפלסטינית לעמוד במוקד העניין הפוליטי של הציבור הערבי בישראל. עוד עלה מהסקר כי 61% הביעו הסכמה לתמוך במפלגה החותרת להיות חלק מהקואליציה הממשלתית.

מגמה זו של העדפת ההתמקדות בנושאי פנים כלכליים-חברתיים על פני עיסוק בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני באה לידי ביטוי מובהק גם בממצאי סקר שנערך בעבור מרכז אינגיאז במהלך 2016. נמצא כי 71% מהאזרחים הערבים רוצים שהח"כים הערבים יעסקו בסוגיות הקשורות לתנאי המחיה ובסוגיות הפנימיות של הציבור הערבי בישראל יותר משיעסקו בסוגיה הפלסטינית.¹⁰ נתונים אלה מלמדים שהציבור הערבי הסכים עם עובדת קיומה של ישראל כמדינה ציונית וכי השתלבותם במדינה עדיפה על אפשרויות אחרות, בייחוד לנוכח התפרקות הריבונות במדינות ערב השונות ולנוכח מלחמת האזרחים בחלק מהן מאז 2011.¹¹

בספטמבר 2022 התפרסם סקר בחירות על החברה הערבית בישראל, ומנתונו עלה כי 65% מהנשאלים תומכים בהצטרפות מפלגות ערביות לקואליציה, ו-57% סבורים שעל המפלגות הערביות להמליץ בפני הנשיא על מועמד לראשות הממשלה.¹² כאמור, הולכת ומתחזקת בציבור הערבי בישראל התפיסה שאינה קושרת בין הסדרת מעמדו האזרחי הבעייתי בישראל לבין פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

התבססות השיח האזרחי, שקיעת השיח הלאומי

פרישתה של הרשימה הערבית המאוחדת (רע"ם) מהרשימה המשותפת והשיח האזרחי המקומי שהובילה בבחירות מרץ 2021 מאששים את הטענה שהשיח האזרחי הפך למתחרה של ממש של השיח האידאולוגי-הלאומי שנהנה קודם לכן מהגמוניה. מסע הבחירות של רע"ם והצטרפות לקואליציה בראשות בנט-לפיד סימנו ללא ספק תפנית משמעותית הן בפוליטיקה הערבית בישראל והן ביחסי החברה הערבית עם המדינה. מסע הבחירות של רע"ם הדגיש סוגיות מקומיות המעסיקות את הערבים בישראל ואת הצורך בריאליזם פוליטי ביחס למדינה. בה בעת הוא הדחיק

⁸ גיקי ח'ורי, "רוב הציבור הערבי בעד הצטרפות לממשלה", **הארץ**, 20 בפברואר 2015.

⁹ יוסרי ח'זראן ומחמד ח'לאילה, **נטושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל "האביב הערבי"** (תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה, 2019), עמ' 173.

¹⁰ ודיע עואודה, "אסתטלאע ראי לפלסטיני אל-דאח'ל יכשף ען חקיקתין האמתין" [סקר דעת קהל בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל חושף שתי סוגיות חשובות], **אליקודס אלערבי**, 16 בפברואר 2017.

¹¹ הסקר נערך במכון סטאט-נט בדצמבר 2016 והשתתפו בו כ-500 מרואיינים מקרב האוכלוסייה הערבית בישראל.

¹² "סקר החברה הערבית: 65% תומכים בכניסת מפלגות ערביות לקואליציה", **ערוץ 7**, 5 בספטמבר 2022.

את השיח הלאומי ואת הסוגיה הפלסטינית. עצם הצטרפותה של מפלגה ערבית לקואליציה, לראשונה בתולדות המערכת הפוליטית בישראל, היא תקדים היסטורי המצביע על עוצמת נוכחותו של השיח האזרחי בחברה הערבית בישראל. מגמה חדשה זו בפוליטיקה הערבית מראה כי האסכולה האזרחית הכתה שורשים¹³ – האזרחים הערבים שואפים לקבל תקציבים ולהשתתף בקבלת ההחלטות הנוגעות להם.

ואכן, תוצאות הבחירות לכנסת ה-25 שנערכו ב-1 בנובמבר 2022 מאששות את התבססותו של השיח האזרחי המקומי בחברה הערבית. רע"ם נעשתה למפלגה הגדולה ביותר בחברה הערבית בזכות 194,047 קולות (5 מושבים) לעומת 178,735 קולות שקיבלה רשימת חד"ש-תעל בראשותו של איימן עודה. מפלגת בל"ד, שייצגה יותר מכול את השיח הלאומי, לא עברה כלל את אחוז החסימה (138,619 קולות, 2.91%).¹⁴ נדמה כי תוצאות הבחירות של נובמבר 2022 ממחישות שאכן הולך ומתרחב מקומו של השיח האזרחי המקומי על חשבון השיח הלאומי בקרב הציבור הערבי בישראל.¹⁵

גלגולים של השיח האזרחי במרחב הפלסטיני

הניצנים של השתלבות הערבים בחברה הישראלית כבר נראים, ובעשור האחרון התרחבה מגמה זו. ייתכן כי ראשיתה לאחר החתימה על הסכמי אוסלו בשנות התשעים של המאה העשרים, אם כי השיח האזרחי המקומי כיום שונה בתכלית מזה שרווח אחרי הסכמי אוסלו. על פי תפיסת העולם של בל"ד, ישראל אמורה להיות מדינת כל אזרחיה, יש לחתור להפרדת הדת מהמדינה ויש לבטל את הצביון היהודי והציוני של המדינה. במובן זה הציגה בל"ד שיח אזרחי שאפיין את התנועה הלאומית הפלסטינית עוד משנות הארבעים של המאה העשרים – שיח אזרחי אוניברסלי שהתכוון בראש ובראשונה לאתגר את הציונות ולהציע חלופה פרוגרסיבית יותר. בשנת 1943 הציעה הליגה לשחרור לאומי תוכנית להקמת מדינה אחת, חילונית דמוקרטית, שבה יהודים וערבים יחיו באורח שוויוני. השקפת עולם אזרחית אוניברסלית זו רווחה גם בשיח של השמאל הפלסטיני, בראש ובראשונה כדי לאתגר את הציונות מבחינה אידיאולוגית ומוסרית. לכן עם הקמתה הציעה בל"ד את הרעיון של מדינת כל אזרחיה.¹⁶

השיח הנוכחי בחברה הערבית אינו מנסה להציע חלופה לציונות ואינו מנסה לאתגר את הממסד הציוני. לכל היותר הוא מנסה לעקוף את המכשול המובנה בחייהם של האזרחים הערבים הנובע מזהותם הפלסטינית. עם זאת, אין משמעות הדבר שהשיח הלאומי הפלסטיני חדל להתקיים.

¹³ בראש הרשימה עמד ד"ר מנצור עבאס (יליד 1974), רופא שיניים במקצועו, בוגר הפקולטה לרפואה של האוניברסיטה העברית. בהיותו סטודנט נבחר עבאס פעמיים לעמוד בראש תא הסטודנטים של ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית והיה הראשון שהפקיע תפקיד סמלי זה מידיהם של נציגי חד"ש. עבאס היה מקורב למייסד ההיסטורי של התנועה האסלאמית, השיח' עבדאללה נמר דרוויש. בד בבד עם עיסוקו ברפואה שימש עבאס כדרשן במסגד השלום ביישוב מע'אר. מאז 2007 שימש עבאס כמזכ"ל הרשימה הערבית המאוחדת וב-2018 נבחר לעמוד בראש הרשימה של המפלגה בבחירות לכנסת.

¹⁴ ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-25, **תוצאות הבחירות לכנסת ה-25: תוצאות ארציות**.

¹⁵ מדא אל-כרמל, "קראאה פי נתאאג'י אנתח'אבאא אל-כניסא אל-25 פי אל-מג'יתמע אל-פלסטיני פי אסרא'איל" [עיון בתוצאות הבחירות לכנסת ה-25 בחברה הפלסטינית בישראל] (נובמבר 2022), עמ' 2-4.

¹⁶ ראו: אביגיל יעקובסון, "הליגה לשחרור לאומי בפלסטין המנדטורית" **היסטוריה** 39-40 (2017), עמ' 75-104.

העובדה שרע"ם קיבלה קולות רבים יותר משקיבלה הרשימה המשותפת או כמעט שווה להם מלמדת שיש כיום שני מודלים של שיח פוליטי בחברה הערבית. השיח הראשון, שיש לכנותו "השיח הלאומי המגייס", נועד לגייס את החברה הערבית מבחינה פוליטית. שיח זה מבקש להביע מחאה ולא השתלבות בחברה הישראלית. הוא מתנה את מערכת היחסים בין החברה הערבית בישראל לבין המדינה בפתרונה של הבעיה הפלסטינית ובהסדרת מעמדה של החברה הערבית כמיעוט לאומי-יליד במדינת לאום. השיח השני, האזרחי המקומי, ביטל את ההתניה הזו. הוא אינו מתנה את מערכת היחסים בין החברה הערבית בישראל לבין המדינה בפתרונה של הבעיה הפלסטינית, והדבר בא לידי ביטוי בנאומו של עבאס עם הקמת ממשלת בנט-לפיד. הוא לא הזכיר את חוק הלאום ולא את פתרון הבעיה הפלסטינית, אך גם לא הביע תמיכה במשנה הציונית של הרצל. לא הייתה בנאומו הכרה במסד האידאולוגי של המדינה, אלא ניסיון לעקוף את המכשול המובנה הנובע מסוגיית הזהות של האזרחים הערבים.¹⁷

התעצמות המגמות האזרחיות בקרב החברה הערבית בישראל אינה מעלימה את השתייכותם הלאומית, אלא מציבה פרדיגמה אינסטרומנטלית אשר מעניקה עדיפות לאינטרסים הנגזרים מהאזרחות על פני ההשתייכות הלאומית, הגורמת לניכור ולריחוק בין המדינה לבין אזרחיה הערבים. מאורעות השבת השחורה ומלחמת "חרבות ברזל" העמידו את האזרחים הערבים על דוכן הנאשמים בשל ביטויי הזדהות עם חמאס או עם הסבל של הפלסטינים. ההזדהות אכן קיימת, אולם הסקרים שבחנו את דפוסי ההתנהגות של האזרחים הערבים מאז שבעה באוקטובר, מצביעים בבירור על צמיחתו של השיח האזרחי המקומי ועל התייצבותו בקדמת הפוליטיקה של החברה הערבית בישראל ואולי אף כמתחרה של השיח הלאומי ששרר מאז קום המדינה.

¹⁷ ראו את נאומו של מנצור עבאס לאחר חתימת ההסכם עם לפיד ובנט: "עבאס לאחר החתימה: 'מסתכלים קדימה, נפעל בנחישות כדי שהממשלה תצליח'", דבר, 3 ביוני 2021, <https://www.davar1.co.il/310959/>.